

Ingen dag synes än...

*Visor om Lucia, Staffan och
andra figurer ur lussetraditionen*

*Visor om Lucia, Staffan och
andra figurer ur lussetraditionen*

EN JULGÅVA FRÅN MUSIKVERKET

I Musikverket ingår
MUSIK- OCH TEATERBIBLIOTEKET,
SCENKONSTMUSEET, SVENSKT VISARKIV,
CAPRICE RECORDS & ELEKTRONMUSIKSTUDION

MUSIKVERKET BOX 16326, 103 26 STOCKHOLM
08-519 554 00 | info@musikverket.se | musikverket.se

Besöksadresser
MUSIKVERKET & CAPRICE RECORDS, TORSGATAN 21
MUSIK- OCH TEATERBIBLIOTEKET & SVENSKT VISARKIV, TORSGATAN 19
SCENKONSTMUSEET, SIBYLLEGATAN 2
ELEKTRONMUSIKSTUDION, SÖDER MÅLARSTRAND 61

Denna utgåva är tryckt i begränsad upplaga.
Noter och texter är fria att kopiera och använda efter eget gottfinnande.

Materialet i häftet är sammanställt av

LARS ANNERSTEN
KERSTIN CARPVIK
ULRIKA GUNNARSSON
ANNA HEDAR
KARIN STRAND

© Omslag och layout
ANNA KERSTIN KÄLLMAN

© Illustrationer
MÅRTEN LUNDSTEN

Tryck
ALFAPRINT SUNDBYBERG 2008

Innehåll

INLEDNING	4
LUCIA	5
STAFFAN	11
STJÄRNSPEL	18
LUCIA I MODERN TID	25
KOMMENTARER TILL VISORNA	28
YTTERLIGARE MUSIKTIPS	30

INLEDNING

Den 13 december varje år firar vi Lucia i Sverige. På skolor och dagis över hela landet skriker luciatågen fram: i täten en (eller flera!) Lucia med ljuskrona i håret och rött band i midjan, följd av glittriga tärnor, stjärngossar med strut på huvudet, tomtenissar och en och annan pepparkaksgubbe. De stämmer upp till sång: Natten går tunga fjät, Staffan var en stalledräng, Det strålar en stjärna...

Men varifrån kommer luciatågets figurer egentligen? Varför firar vi Lucia? Vad sjöng man förr i lussetider? Och vad betyder egentligen ord som "fjät", "fåle" och "stuva"?

En del av svaren finns i detta häfte. Här presenteras traditioner som på krokiga vägar har lett fram till dagens luciatåg: stjärnspel, Staffansritt, sockengång... Vi stiftar också bekantskap med gestalter som har figurerat i och omkring lussetraditionerna: helgon, mytiska väsen, bibliska personer... I centrum står sångerna, genom ett urval av äldre varianter på Lucia- och Staffansvisor och andra sånger som sjungits i till exempel julspel. Som alltid när det gäller folklig kultur är den lokala variationsrikedomen enorm, likaså förändringar över tid. Det som beskrivs här är alltså exempel på traditioner och sångvarianter.

Häftet är utformat med tanke på barn i lågstadiet, att presenteras av deras lärare, men det kan förstås användas även i andra sammanhang och för såväl yngre som äldre åldersgrupper.

Vare sig man vill jobba med det som ett tema i undervisningen eller "bara" lära in nya sånger hoppas vi det ska komma till glädje, ge lite historisk fördjupning och öppna dörren till spännande text- och melodivärldar. För det mesta sjöng man melodierna utan komp men vi har lagt till ett enkelt förslag till harmonisering. Prova gärna egna idéer till ackompanjemang. Till några av visorna passar det t.ex. att spela eller sjunga en och samma ton hela visan igenom, s.k. bordun. Staffansvisorna framfördes traditionellt alltid med försång och omkväde (refräng).

Längst bak i häftet hittar du källhänvisningar och kommentarer till visorna, samt tips på noter och litteratur med anknytning till jul och Lucia. Materialet är framtaget av personal vid Statens musikverk som är en kulturmyndighet som verkar inom musikens, teaterns och dansen områden och som består av Musikplattformen, Musik- och teaterbiblioteket, Musik- och teatermuseet, Svenskt visarkiv, Caprice Records och Elektronmusikstudion. Får du mersmak på äldre eller nyare repertoar (med eller utan julanknytning), musikhistoria eller något annat som berör musik är du välkommen att vända dig till oss, i våra samlingar finns faktiskt det mesta. Hos oss kan du låna och kopiera noter, besöka utställningar och få hjälp av personalen med att hitta intressant material.

Glad Lucia!

LUCIA

Lucia, kallas den högtid vi firar den 13 december. Lucia är också namnet på huvudpersonen vid denna högtid, en figur som egentligen är en sammanblandning av en rad olika figurer, både förkristna och kristna. Smeknamn som Lusse eller Lussi förekommer också ofta, i sammansättningar som Lussebrud och Lussekatt.

Ordet Lucia kommer från *lux*, som är det latinska ordet för ljus. Även Lucifer (mörkets herre) kan faktiskt härledas till detta ord eftersom Lucifer egentligen är det latinska namnet på morgonstjärnan, ljusbringaren. Och just ljus spelar en viktig roll i de olika seder och traditioner som har uppkommit kring den 13 december. Sedan mycket länge är detta ett mytomspunnet datum: dels som årets längsta natt, dels som det sicilianska helgonet Sancta Lucias helgondag. Den 13 december räknades traditionellt också som inledningen på julen, till exempel skulle grisen vara slaktad denna dag.

Lussenatten – årets längsta natt

Seden att högtidlighålla ljusets återkomst har förkristna rötter. Enligt den julianska kalendern, som i Sverige och Finland gällde fram till mitten av 1700-talet, var natten till den 13 december årets längsta natt, det var vintersolståndet, midvinter. Denna mörkaste av nätter besvärjde man solens återkomst för att få ljuset att återvända. Enligt folktron var Lucifer och andra övernaturliga makter särskilt aktiva denna natt, så för säkerhets skull höll man sig inne, men utan att gå och lägga sig – detta kallades Lussevaka.

Ungdomarna däremot gick runt och sjöng visor i de kringliggande gårdarna för att tigga mat, dryck, pengar och gåvor till sina fester. Ofta sjöngs några av de många Staffansvisorerna, vars sista vers brukar vara just en "tiggar-strof" om vad man ville ha – fick man inte det hotade man med hyss. Samma slags sångupptåg gjordes även vid andra högtider, till exempel på valborgsnatten då man "sjöng maj".

När sedan den gregorianska kalendern (som fortfarande används idag) infördes år 1753 så försköts vintersolståndet någon vecka, så att årets längsta natt i stället inträffade runt den 21 december. Trots detta fortsatte natten till den 13 december att leva kvar i folktron som årets längsta natt.

Lussebruden

Det är i landskapen runt Väneren i västra Sverige som traditionen att fira ljus och mörker haft starkast fäste: i Bohuslän, Västergötland, Dalsland och Värmland. Man firade med mat och dryck såväl bland enkelt som fint folk, bland allmogen och på herrgårdarna. Kulten kring Sankta Lucia började i just dessa landskap. Det fanns till exempel föreställningar om den goda givmilda Lucian som kom med ett skepp lastat med förnödenheter.

I de mer folkliga festsederna i bondesamhället förekom det att man "lussade" natten till 13 december. Då klädde man ut sig i gamla kläder till "lussegubbar" eller "lussebrudar" och gick runt bland gårdarna för att få sig en sup. Om lusse-

gubbarnas och lussebrudarnas utseende finns få berättelser, men från Sillbodal i Värmland berättas följande: "Om Lusse ställde ungdomen till med en Lussedans. En var utklädd till Lussebrud. Hon var utklädd i långhalm och hade ett halmband runt midjan, som fasthöll halmane. Med Lussebruden kunde alla dansa till halmen föll av."

Lussebruden kunde vara en ogift kvinna i trakten eller på gården som utnämndes till detta och blev därmed huvudperson i den lokala varianten av lussefirandet. Sådana så kallade "lekbrudar" fanns även vid andra årsfester, till exempel vid pingst. I spelet kunde det ingå att man skulle försöka få bruden till sängen. På Lussemorgon vankades sedan en rejäl frukost, med mat av allehanda slag. Till skillnad från dagens Lucia så var det ingen ära att bli lussebrud. Hon betraktades som lösaktig och karltokig.

Från Bohuslän finns uttrycket: "Den som en gång varit Lussebrud, hon får aldrig någon brudeskrud." På slutet av 1700-talet börjar en ny typ av luciabrud framträda, men då i de högre stånden.

En vitklädd kvinna

Redan under 1700-talet ingick en kvinnogestalt i västsvenska Lussefiranden som en del i vakandet; vitklädd – och med vingar! Denna änglalika Lucia har också vissa likheter med den så kallade Sjungängeln som var en viktig figur i stjärn- eller julspelen (se s 19).

Lucia som vi tänker oss henne idag tog form i herrgårdsmiljöerna under tidigt 1800-tal. En av gårdens kvinnor klädde sig i vitt och fick bära ljuskrans i håret. Detta är en tradition som tros ha kommit till Sverige vid slutet av 1700-talet från Tyskland, där det fanns en tradition av att en flicka kläddes ut till Christkindlein (Jesusbarnet) med tända ljus i håret som skulle föreställa en gloria.

Den tidigaste beskrivningen av en lucialiknande gestalt i Sverige är från 1764. Prosten C FR Nyman får under en resa i Västergötland stifta bekantskap med den för honom tydligen okända seden att fira lussenatten och beskriver det så här:

Rätt som jag låg i min bästa sömn,
hördes en Vocalmusique utanför min
dörr, hvaraf jag väcktes. Strax derpå
inträdde först ett hvit-klädt fruntimmer
med gördel om lifvet, liksom en
vinge på hvardera axeln, stora itända
ljus i hvar sin stora silfverljusstake,
som sattes på bordet, och strax
derpå kom en annan med ett litet
dukadt bord, försedt med allehanda
kräseliga, äteliga och våtvaror, som
nedsattes mitt för sängarna... det är
Lussebete.

Traditionen med en ljusklädd kvinnogestalt växte sig allt starkare under 1800-talets första hälft, och började vid mitten av 1800-talet sakta sprida sig till andra sammanhang; till exempel universitetens studentmiljöer och allmogen i Vänerlandskapen.

Lussivisan

Dalarna

Gode morgon, gode morgon, både kvinnor och män!
Idag är det Lussi, som vi firar än.

Gode morgon, gode morgon, både kvinnor och män!

Idag är det Lussi, som vi firar än.

Gode morgon, gode morgon, både stora och små!

Idag är det Lussi som vi fira må.

Helgonet Sancta Lucia

I "Natten går tunga fjät" (eller "Sankta Lucia"), som har blivit vår mest använda luciasång, sjunger vi om *Sankta* Lucia. Beteckningen sankta, alltså heliga, påminner oss om att Lucia också har ett annat ursprung än de svenska folkliga julsederna, nämligen som katolskt helgon. Denna Lucia var en flicka som levde för ungefär 1 600 år sedan (år 283–304) i Syrakusa på den italienska ön Sicilien, och som led martyrdöden under kejsar Diocletianus. Hon har egentligen inte haft någon betydelse för de svenska traditionella lussesederna (mer än att hon genom helgondagen den 13/12 har gett namn åt högtiden), men har fått desto större betydelse i modern tid.

Det finns många sägner kring helgonet Lucia. Hon var kristen vid en tid när kristna förföljdes, och överlag en mycket självständig ung kvinna. När det bestämdes att hon skulle gifta sig med en man hon inte ville ha vägrade hon, och som protest gav hon hela sin hemgift åt de fattiga. Då blev hennes blivande man så arg att han angav henne för kejsar Diocletianus ståthållare som förföljde kristna. Lucia dömdes då att brännas på bål, men

elden rörde henne inte, så hon avrättades med svärd i stället. Enligt legenden fick hon som första del i detta straff sina undersköna ögon utstungna, men inte heller det fungerade: hon fick bara nya, ännu vackrare ögon. Avrättningen lyckades dock till slut, och det röda bandet som dagens Lucia har runt midjan sägs symbolisera denna hennes blodiga helgondöd. Det röda bandet är en av de få direkta kopplingarna mellan helgonet Lucia och dagens frontfigur i lucia-tåget.

Sankta Lucia är de synskadades skyddshelgon. Hon brukar avbildas med två ögon på en tallrik, enligt en annan sägen som handlar om att en hednisk yngling förälskade sig i hennes ögon. Lucia rev då ut dem, och skickade dem till honom på ett fat.

I sitt hemland Italien firas helgonet Lucia idag genom att barnen ställer ut mat till henne och den flygande åsna som hjälper henne att dela ut presenter. Enligt sägnen är det dock farligt att se henne: om barnen skulle råka göra det kastar hon nämligen aska i deras ögon så att de blir tillfälligt blinda...

Sången Sankta Lucia

Sången "Sankta Lucia" handlar, trots namnet, egentligen inte om helgonet. Det är en italiensk visa som skrevs av napolitanaren Teodoro Cottrau 1850. Texten handlar om en stämningsfull nattlig båtfärd, och refrängens "Santa Lucia" syftar på en stadsdel vid en av hamnarna i Neapel som heter just så (som i och för sig har fått sitt namn av helgonet). Visan spreds till Sverige och blev väldigt populär i början av 1900-talet. De

första översättningarna var ganska trogna originaltexten, men när det moderna luciafirandet började spridas på 1920-talet skrevs texten om för att passa det svenska luciatåget. Den första översättningen med anknytning till luciafirandet trycktes i en skolsångbok 1921, och började "Nu stråla tända ljus uti din krona". Sedan har det kommit ett tiotal mer kända texter, och än i dag skrivs nya.

Santa Lucia.

Sul mare luccica l'astro d'argent - o.
 Pla - ci - da è l'o - onda pro - spe - ro è il vento.
 Ve - ni - te all' agil - e barchett - a mi - a
 San - ta Lu - ci - a, Santa Lu - ci - a. Santa Lu - ci - a.

1. Sul mare luccica
 l'astro d'argento,
 placida è l'onda
 prospero è il vento.

// Venite all'agile
 barchetta mia!
 Santa Lucia,
 Santa Lucia! //

5. O dolce Napoli,
 o suol beato,
 ove sorridere,
 volle il creato.

// Tu sei l'impero
 dell'armonia.
 Santa Lucia,
 Santa Lucia! //

Olika textvarianter på Sankta Lucia

I början av 1900-talet spreds översättningar som är relativt trogna den italienska originaltexten i svenska visböcker och skillingtryck. Detta är en av dem:

Aftonens stjärna havet bestrålar.
uti dess skimmer allt nu sig målar.
Stormarna tystnat, vågen ej brusar.
och uti löven västan blott susar.
Skynden till aftonfärd på vågen den fria!
Sankta Lucia! Sankta Lucia!
Skynden till aftonfärd på vågen den fria!
Sankta Lucia! Sankta Lucia!

Kring 1920 började det alltså nyskrivas texter till denna melodi, texter som passade det svenska luciatåg som höll på att ta form i landet. De tre följande varianterna är idag mest kända.

1. *Sankta Lucia, ljusklara hägring* skrevs av journalisten och författaren av Sigrid Elmlblad (1860–1926). Publicerad 1919.

Sankta Lucia, ljusklara hägring,
sprid i vår vinternatt ljus av din fågring.
// Drömmar med vingesus under oss sia,
tänd dina vita ljus, Sankta Lucia. //

Kom i din vita skrud, huld med din maning.
Skänk oss, du julens brud, julfröjders aning.
// Drömmar med vingesus, undret oss sia,
tänd dina vita ljus, Sankta Lucia. //

Trollsejd och mörkermakt ljust du betvingar,
signade lågors vakt skydd åt oss bringar.
// Drömmar med vingesus, undret oss sia,
tänd dina vita ljus, Sankta Lucia. //

Stjärnor som leda oss vägen att finna,
bli dina klara bloss, fagra prästinna.
// Drömmar med vingesus, undret oss sia,
tänd dina vita ljus, Sankta Lucia. //

2. *Natten går tunga fjät* skrevs av Arvid Rosén (1895–1973), och trycktes i *Sånger för skolan*, 1928. Av stilen att döma ville Rosén att den skulle låta äldre än den var: här förekommer ord som *stuva* istället för *stuga* och *förlät* istället för *lämnade* (jfr tyska: *verlassen*, danska: *forlade*) – ord som lät ålderdomliga redan 1928. Det underliga sus som svingar sig genom tysta rum lånade Rosén från den äldre Luciatextens "drömmar med vingesus". Denna version av Luciasången har länge varit den mest sjungna. Den äldre och textmässigt enklare "Sankta Lucia, ljusklara hägring" har hela tiden funnits som alternativ text, och verkar idag ha fått något av renässans.

Natten går tunga fjät
runt gård och stuva.
Kring jord som sol'n förlät,
skuggorna ruva.
//: Då i vårt mörka hus
stiger med tända ljus Sancta
Lucia, Sancta Lucia. ://

Natten var stor och stum.
Nu hör det svingar
i alla tysta rum
sus som av vingar.
//: Se, på vår tröskel står
vitklädd, med ljus i hår
Sancta Lucia, Sancta Lucia. ://

"Mörkret skall flykta snart
ur jordens dalar",
Så hon ett underbart
ord till oss talar.
//: Dagen skall åter ny
stiga ur rosig sky.
Sancta Lucia, Sancta Lucia. ://

3. *Ute är mörkt och kallt* skrevs av förskolläraren Halldis Ljungquist 1958. Denna enklare lucia-

sång används framför allt på dagis och ibland även i skolorna. Temat liknar förstås "Natten går tunga fjät" och "Sankta Lucia, ljusklara hägring", men texten har enklare ord och är mer barn-

anpassad. Sången finns med i barnsångboken *Smått å gott* från 1977. Det är dock först omkring 1980 som den blev mer allmänt känd.

1. Ute är mörkt och kallt, i alla husen lyser nu överallt de tända ljusen.
Nu kommer någon där, jag vet nog vem det är: Sankta Lucia, Sankta Lucia.
Nu kommer någon där, jag vet nog vem det är: Sankta Lucia, Sankta Lucia.
2. Sjungande fram hon går, vitklädda flicka, krona hon har i hår, bär på en bricka.
Nu är Luciadag, och jag är väldigt glad. Tänker på julen, tänker på julen.
Nu är Luciadag, och jag är väldigt glad. Tänker på julen, tänker på julen.
3. Ute är mörkt och kallt, i alla husen lyser nu överallt de tända ljusen.
Nu kommer någon där, jag vet nog vem det är: Sankta Lucia, Sankta Lucia.
Nu kommer någon där, jag vet nog vem det är: Sankta Lucia, Sankta Lucia.

Utöver dessa texter finns många fler varianter, mer eller mindre spridda, och än i dag skrivs det nya texter till melodin. På Svenskt visarkiv finns en hel del av dessa varianter. Utöver de "seriösa"

luciasångerna finns det också mer skämtsamma texter till samma melodi som florerar barn emellan i muntlig tradition. Till sådan "skolgårdsfolklore" kan man räkna strofer som:

Sankta Lucia, skänk mig en tia
Tian var trasig, 'cian var knasig

STAFFAN

Vad är väl ett luciatåg utan åtminstone någon variant av Staffansvisan? Som folklig figur förekommer Staffan i en rad visor och ballader, och han har gett namn till festliga upptåg och seder i samband med Annandag jul som är Staffansdagen/Sankt Stefans dag. I likhet med Lucia har Staffanfiguren även kristna rötter. Staffan/Stefan/Stefanus var nämligen ett katolskt helgon, den första kristna martyren, som dog ungefär år 35 e Kr. Han ses bland annat som hästarnas beskyddare.

Herodes stallknekt

I Bibeln (Apostlagärningarna 6–7) beskrivs Stefanus som en vis man "fylld av helig ande" som gjorde stora under bland folket, och som stenades på grund av sin starka tro. Enligt den folkliga legenden om Staffan (en berättelse som alltså inte finns i Bibeln) var han stallknekt hos kung Herodes. När Staffan såg Betlehemsstjärnan skyndade han till Herodes och berättade att judarnas nye konung var född. Herodes svarade att detta

vore lika omöjligt
som att den stekta
tupp han just bli-
vit serverad skulle

resa sig upp och gala. Så snart

Herodes hade sagt det gjorde tuppen just detta, och yttrade dessutom orden "Christus natus est", alltså "Kristus är född". På grund av detta lät Herodes stena Staffan.

I Sverige finns legenden att beskåda i en del kyrkomålningar, bland annat i Dädesjö kyrka i Småland. I en takmålning från 1200-talet finns tre bilder ut legenden, däribland den där Staffan stenas. Som ballad finns legenden i några enstaka uppteckningar och inspelningar. I följande balladvariant (upptecknad i Skåne) rider Herodes iväg för att döda Jesusbarnet, men möter Gud på vägen som utmanar honom i skaparkraft. Herodes vänder hem igen.

Sankt Staffan han rider sina hästar till vanns

Skåne

1. Sankt Staffan han rider sina hästar till vanns
– Vaka med oss julanatt –
Då såg han en stjärna i Österns rika land
– Vaka med oss för oss alla.
2. Den stjärnan hon lyste över Betlehems stad,
– Vaka med oss julanatt –
men mest över huset, där barnet det var.
– Vaka med oss för oss alla.
3. Staffan sig inför Herodes måste gå:
"I natt är en födder, som är bättre än du"
4. "Säg huru skall jag tro dig uppå dessa dina ord,
förrän den hanen han flyger opp och gal"
5. Den hanen han var stekter och lagder uppå fat,
han baskade sina vingar så högt, som han gal.
6. Herodes han slog sina handskar uti bord,
sen reser han sig opp från sin kongeliga stol.
7. Herodes han gångar sig åt stenstallet ner,
där skådade han de fålarna tre.
8. Han klappade den brune, han stryker den grå,
den gule den lade han guldsadelen uppå:
9. Sen rider han sig åt vägene fram,
där möter han vår Herre så gammal en man.
10. "Säg var skall du rida så strideligen fram?"
"Jo, rida skall jag till Betlehems stad."
11. "Säg vad skall du göra uti Betlehems stad?"
"Förråda vår Herre så litet ett barn."
12. "Det plägar väl att vara en gammal mans plägsed,
att när som två mötas, så talas de väl vid.
13. Det plägar väl att vara en gammal mans plägsed,
att när som två talas, så sätta de sig ner."
14. Vår Herre han satte sig till jordena ned,
solen och månen de skapade han därvid.
15. "Nu haver jag väl skapat två så därliga ting,
skapa du nu två lika och sätt dem däremot!"
16. Herodes han satte sig till jordena ned,
ormar och slangar de skapade han därvid.
17. "Nu haver du ju skapat två så gruveliga djur,
men du kan varken giva dem liv eller and."
18. Vår Herre han räckte ut sin milderika hand,
så gav han dem liv men slätt ingen and.
19. Herodes han svingade sin gångare omkring,
sen rider han tillbaka i trav och spring.
20. Nu ha vi sjungit visan från början och till slut
– Vaka med oss julnatt –
Så önska vi eder en fröjdefuller jul.
– Vaka med oss för oss alla.

Staffansjungning, Staffansritt/gång

Dagens luciätåg och bruket att gå runt och sjunga bland hus i grannskapet är delvis ett arv från äldre tiders "Staffansjungning" och andra aktiviteter med anknytning till Staffan. Staffansjungningen är ett betydligt äldre fenomen än luciagestaten, och förekom såväl på landet som i städerna.

Staffansritt eller Staffansskede var ett traditionellt upptåg på annandag jul med förebilder i medeltida kontinentalt julfirande. Denna tradition hade starkast fäste på landsbygden, vilket kan förklaras av att Staffan som hästarnas beskyddare hade en naturlig koppling till djurhållningen.

Syftet med Staffansritten var dels att motionera hästarna som stått stallade över julhelgen, dels att skaffa mat och dryck till ett ungdomsgille,

staffansöl, i mellandagarna. Byns drängar och ogifta bondsöner red eller körde i ottan i kapp till en nordrinnande öppen källa för att låta hästen dricka. Enligt folktron skulle hästen bli frisk och stark om den fick dricka av vattnet. Men det gällde att komma först till källan, för kraften i vattnet minskade efter varje häst som druckit ur den. På hemvägen besökte man byns gårdar och sjöng Staffansvisor. I vissa bygder skulle man rida in i stugan eller låta hästen stå med frambenen på tröskeln, medan ryttaren tömde ett glas.

Visorna var oftast av den typen som går igenom hästarnas olika färger för att övergå till att tiggas om saker och besjunga folket på gården. Sången avslutades oftast med tackverser (om man fick något) eller nidverser (om man inte fick något).

Sct Staffus Wisa

Gotland

1. Sankt staffu var en liten Stall-dräng;
– Håll fast i fålan min –
Han vattna' sina fålar fem.
– Hjelper godt, hjälper godt, Sankte Staffu!	5. Är sonen hemma i huset huld?
Kommer ut med snus-dosan full!
2. Han sadlar opp sin gångare grå
Rider sen till Bondens gård.	6. Är dottren hemma i huset fin?
Kommer ut med skinande vin!
3. Är Husbonden hemma i huset huld?
Kommer ut med brännvins-flaskan full!	7. Det är nu allt om Jule-tid:
Vi ridom ut på frieri.
4. Är Mat-modren hemma i huset huld?
Kommer ut med kake-bull!	8. (när de få något godt:)
Så ridom vi från detta hus:
Här fingom vi ett dugtigt rus!

9. (När de ingenting få:
Så ridom vi från den gård:
Aldrig fingom vi en tår

10. Kommer nu den Bonden ut,
– Håll fast fålan min-
Lägga vi honom i kalke-lut!
– Hjelper godt, hjelper godt, Sankte Staffu!

Sankt Staffans visa

Lappträsk, Finland

Staffan varen fåla - dräng. -Håll fast fålan min! Där
vattnade han sin fålar fem. -Hjälp oss så samt till Staf - fan!

1. Staffan var en fåladräng
– Håll fast fålan min
Där vattnade han sin fålar fem
– Hjälp oss så samt till Staffan!	4. En voro äppelgrå
den skall Staffan rida på
2. Två voro röda
de draga för sin föda	5. Och Staffan rider öfver gårdar och gränd
– Håll fast fålan min
Tag upp dörren och släpp mig in
– Hjälp oss så samt till Staffan!
3. Två voro hvita,
De äro hvarandra lika	

Fålen han springer

Gästrikland

Fålen han springer på himmelsblå is - en, allt upp till Falun och nappade gri - sen.
allt om en jula -kväll, knäpa låt det gå medan jul - en står på!

Fålen han springer på himmelsblå isen,
Allt upp till Falun och nappade grisen,
Allt om en julakväll, knäpa låt det gå
Medan julen står på.

Seden med Staffansritter höll i sig till långt fram på 1800-talet, men ersattes successivt med Staffansgång, då man i stället gick till fots med stjärnor i händerna. Ett skäl till att man övergav hästarna var att ritterna ofta urartade. Staffansgången blev särskilt populär i mellersta och norra Sverige, liksom i Svenskfinland. Med tiden beblandades Staffangången med Stjärnspelstraditionen (se nedan).

Efter reformationen försökte man göra sig av med alla katolska helgon. Just Sankte Staffan var

Djäknegång

En annan grupp ungdomar som sjöng i husen kring jul och Lucia var latinskolornas elever, så kallade djäknar. Djäknarna tjänstgjorde även som korgossar och var alltså tränade sångare. De vita korgossesärkarna är troligen en av förebilderna till dagens vita lucialinnen.

Djäknarna gick mellan husen och sjöng för att samla in pengar till sin skolgång och till skolan. På en del ställen i landet började man djäkne-

dock svårast att fördriva eftersom han hade ett så starkt fäste i folkkulturen, inte minst genom Staffansritten och festligheterna däromkring.

Man tror att Staffanskulten med de många Staffansvisorna och hans omtalade hästar ruvar på en äldre förkristen hästkult, som sedan omvandlades till den mer passande Staffan stalledräng. Det är nämligen inte så troligt att hela kulten skulle ha uppstått kring en av Herodes okända stallknektar.

gången på Lucia-dagen, och senare kom just detta datum att bli dagen för höstterminens slut. I till exempel Stockholm kom djäknarna därför att kallas "Lusse-gossar". Efter djäkne-gången i skolstäderna delade studenterna upp sig i grupper om två eller tre och sedan vidtog den så kallade sockengången under lovet, då man gick och sjöng på landsbygden. Det gjordes försök att genom förbud (1780 och 1835) utrota sockengången, men detta visade sig vara mycket svårt.

God morgon här

Närke

God morgon här, kär fader vår, vi tackom nu så gärna, nu
 har ni Staffan på er gård, allt för den ljusa stjärna.
 - Frisker upp! Dag är an! Ingen dager synes än, fast
 stjärnorna på himmelen de blänka väl än, å de blän - ka.

1. God morgon här kär fader vår,
 - Vi tackom nu så gärna
 Nu ha ni Staffan på er gård,
 - Allt för den ljusa stjärna
 Frisk er upp! Dag är an!
 Ingen dager synes än,
 fast stjärnorna på himmelen de blänka väl än,
 å de blänka.
2. Staffan var en stalledräng
 han vattnar sina fålar fem
 Frisk er upp! ...
3. Två fålar voro svarta,
 det var två vackra fålar
 Frisk er upp! ...
4. Två fålar voro röda,
 det var två vackra fålar,
 Frisk er upp! ...
5. Den femte han var apelgrå,
 - Vi tackom nu så gärna!
 den rider Staffan själv uppå
 - Allt för den ljusa stjärna
 Frisk er upp! ...

Julvisan

Uppland

Gode morgon, gode morgon både herre och fru
 Huse bonde mate moder vore lycklig och glad och glad.

1. //: Gode morgon, gode morgon, både piga och dräng ://
 //: husebonde, matemoder, vore lycklig och glad ://

2. Vi nu önskom eder alla, en fröjdefull go jul
ifrån alla de olyckor, bevare eder Gud

3. Sankte Staffan, varder gångande, han haver ingen häst
men likväl så vill han vara, en välkommen julegäst

4. Vi från österland och rike, äro vi nu komna hit
och här ha vi den Jesu stjärnan, som har fört oss
vägen hit

5. Nu Jesum blivit födder, uti Betlehems stad
och för honom nu det lyser, det en stjärna
så klar

6. Men ack om vi finge följa, denna stjärna i dag
för att möta Herran Kristum, uti Betlehems stad

7. Nu vi sökom föregäves, han är icke nu där
han är gådder till sin fader, uti himmelen kär

8. Och Maria hon nu gångar, uti templet där fram
där så möter hon sin Josef, sin trolovade man

9. Maria frågar, "Har du sett till kärsonen den min?"
"Jo ja tror visst att han sitter i templet där in"

10. Och hon söker uti templet, där hon finner sonen sin
"Å, du sitter här så däjlig, vi dig sökte sonen min"

11. "Kan jag inte nu få vara, som min fader det vill
förty himmelen och jorden dessa höra mig till"

12. //: Nu så sluta vi vår visa, ty vi orka ej mer
och vi bedja er förlåta, om vi stört eder fred ://

STJÄRNSPEL

Hälsningsvisa

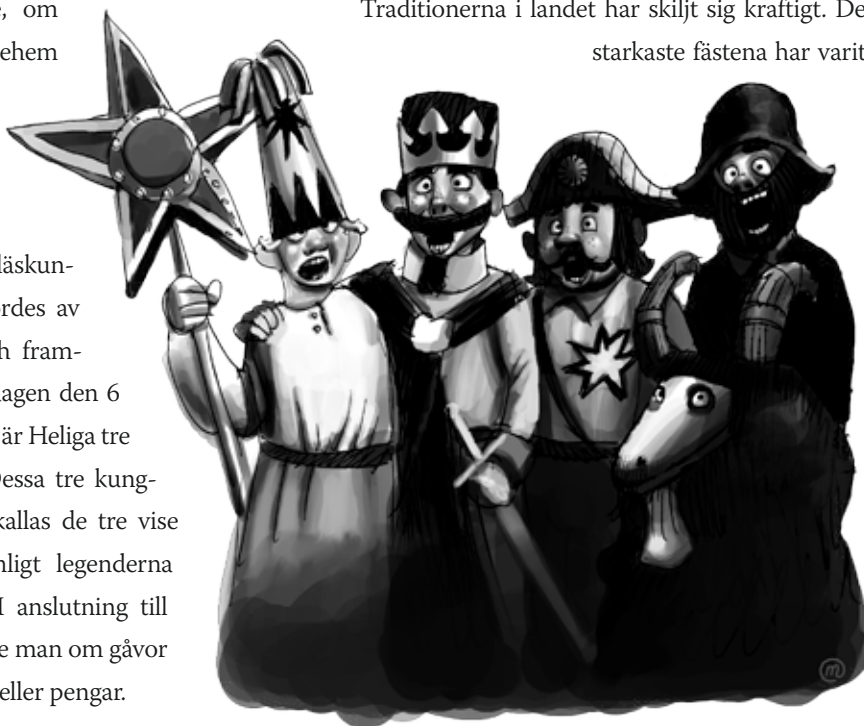
Gästrikland

God morgon, här in - ne båd fa - der och mor. För -
låten att vi kommer så tid - igt och väcker eder upp ur sömnen.

Stjärngossar och andra figurer i stjärnspelet

Att gå med stjärna och sjunga julsånger är en tradition som har funnits i de flesta länder på kontinenten. I Tyskland hade det funnits dramatiska julspele sedan medeltiden, och på 1500-talet utvecklades något som kallades stjärnspele. Detta var dramatiseringar som illustrerade berättelsen om Jesus födelse, om tillbedjan i Betlehem och om Herodes och hans slut för en publik som i allmänhet inte var läskunnig. Spelen uppfördes av skolungdomar och framfördes på trettondagen den 6 januari som också är Heliga tre konungars dag. Dessa tre kungar brukar också kallas de tre vise männen, vilka enligt legenderna var stjärntydare. I anslutning till uppförandet tiggde man om gåvor som kakor, nötter eller pengar.

Seden med stjärnspele kom till Sverige på 1600-talet, men beläggen från denna tid är få – av de som finns är de flesta förbud! Stjärnspelet växte sig med tiden omåttligt populära i Sverige, på ett sätt som bara kan jämföras med de katolska regionerna i södra Tyskland och Österrike. Traditionerna i landet har skiljt sig kraftigt. De starkaste fästena har varit

Skåne, västkusten och områdena kring Vänern, i synnerhet i Göta älvstrakten.

Ursprungligen var stjärnspelet alltså knutet till Trettonhelgen, men med tiden tidigarelades det, och så småningom var det Annandagen som favoriserades. Detta beror till stor del på att Staffansupptågen (som ju skedde kring annandagen) hade ett starkare fäste i traditionen än stjärnspelet, så datumet var väl inarbetat. Ett mera krasst skäl var att man hade större chans att få rikliga gåvor ju tidigare i säsongen man gick.

Från 1800-talets mitt kan man börja se exempel på sammanblandningar av Stjärnspelet och Staffanstradition både vad gäller tidpunkt och innehåll, och även gränsen mot lussefirande och djäknegång började bli alltmer oklar.

Stjärnspelets struktur . . .

Stjärnspelet är uppbyggt av olika delar, där dialog och sånger varvas. Grundstommen har varit i stort sett enhetlig i landet men med mängder av variationer både när det gäller texter och musik. Så här kunde förloppet se ut:

- Intro. På landsbygden började man ofta med en Staffansvisa, som egentligen inte hade med själva spelet att göra utan som hängde kvar från Staffansgången.
- Introduktionstal av Herodes och ibland hans knekt, eller av sjungängeln.
- Själva spelet, med följande scener:
 1. Herodes presenterar sig själv. Han delar ut befallningar till sina tjänare att hämta de tre vise männen.
 2. Herodes och de tre vise männen samt svarte kungen träffas
 3. De tre vise männen träffar Josef, Maria och Jesusbarnet
 4. Herodes befäller om barnamorden i Betlehem

5. Tjänaren rapporterar om barnamorden

6. Tjänaren ångrar sig.

- Psalm: Stjärngossarna sjunger något stämningsfullt, till exempel "Ett barn är fött på denna dag" eller "Var hälsad sköna morgonstund".
- Efterspel: av uppsluppen karaktär med pajasen Judas (ibland: Josef) i spetsen. Denna figur hade också till uppgift att locka av husfolket mat och dryck. Här sjöng man gärna fler av tiggarstroferna ur Staffansvisan.
- Tackvisa

. . . och figurer

Vilka figurer som ingick i stjärnspelet har förändras en del över tid. Övergripande kan man säga att rollistan krymper när man kommer lite längre fram i tiden. Under 1800-talet får truppen också ett mer militäriskt utseende, med uniformer och Napoleonhattar till exempel.

Det allra viktigaste inslaget i stjärnspelet var förstås stjärnan, som fanns i många konstruktioner. Viktiga var också de tre vise männen (tre heliga konungar) och den svarte kungen (som från början var en av de tre, men som tog form som en egen karaktär i spelen).

Kung Herodes, tyrannen, var huvudpersonen i de svenska stjärnspelen. Han skulle ha en så imponerande utstyrsel som möjligt: ståtlig huvudbonad, sabel eller värja och rock med band och ordensstjärnor. Han bar ofta svart skägg.

Herodes knekt intog också en framträdande roll i dramat. Även han hade krigisk utstyrsel, ofta som en förenklad upplaga av Herodes dräkt.

En ängel, kallad sångängel eller sjungängel. Detta var en vitklädd figur med lingonkrans eller guldband i håret som ledde sången. Ibland var det ängeln som bar stjärnan.

Det kunde också ingå en "brud" (ljusbrud eller julbrud) i stjärngosseföljet, en variant av andra lekbrudar vid folkliga årsfester (majbrud vid pingst t ex). Lussebruden hade ljus i håret och ibland vingar och hade alltså uppenbara likheter med sångängeln. Senare tids Lucia skulle helt enkelt kunna vara en ny benämning på stjärnspelets ängel. Även Staffan kunde medverka som stjärnbärare. Han var iklädd halm eller insvept i en sädeskärve.

Stjärngossarnas uppgift var att hålla i sången, de hade i övrigt ingen specifik roll i själva dramat. Maria och Jesusbarnet hade inte alltid några di-

rekta roller, men omnämns i sångerna och spelet. Jesusbarnet var helt enkelt en docka. Marias klädedräkt var ofta en blå mantel och rött linne. Ibland fanns Josef vid Marias sida. Hans utstyrsel var vit skjorta och mössa av vitt papper med tofs. Hans attribut var käppen eller timmermansyxan. Josef kunde ha ett lätt komiskt skimmer över sig; han sammanblandas ibland med Judasgestalten.

Som helgon har Maria levt kvar i folksjälen även efter reformationen, omskriven som "lilla fru Maja", och som motiv i kurbitsmålningar till exempel. Hon figurerar också i flertalet legendballader.

Det lyser en stjärna

Småland/Västmanland

Det lyser en stjärna i - i Betle - hems stad.

Lovad vare Guds heliga namn! Där -

ö - er blev jungfru Ma - ri - a så glad.

o - och så den heli - ge - e and.

1. Det lyser en stjärna i Betlehems stad
– Lovad vare Guds heliga namn
däröver blev jungfru Maria så glad
– och så den heliga And
2. Det lyser en stjärna i Betlehems by
den stjärna den lyser så högst upp på sky
3. Jungfru Maria till Betlehem gick
Jesus kär sonen där hon fick
4. Hon lindade honom i snövit lin
och lade honom i krubban in
5. Lilla fru Maja så vacker hon står
– Lovad vare Guds heliga namn med
barnet på armen och utslaget hår
– och så den heliga And

Bocken

Julbocken är en av Sveriges allra äldsta julsymboler och har varit föremål för allehanda lekar och haft olika funktioner. Bockens härkomst och betydelse är mytomspunnen. Troligen är den en kvarleva från asatron och Tors bockar. Från kyrkligt håll uppfattades den länge som förbunden med djävulen, vars attribut ofta är just bockhorn och bockfot.

Det finns särskilda bockvisor som framfördes i julspelet. De kan variera en del sinsemellan men innehåller alltid en skottscen, kappor med olika färger, och det att bocken slår sitt huvud "i var femte vägg". Den äldsta bevarade bockvisan är från Öland, och detta är också den enda man känner till som har omkväde. Visan handlar dock först och främst om bocken och inte specifikt om julbocken.

Enligt lekbeskrivningen till denna visa ska en person vara utklädd till bock med horn. Två andra föreställer far och son. Under tredje versen lossar man ett pistolskott eller ropar 'paff'. Då faller bocken ner och blir liggande till sista versen.

Bocken kan uppträda tillsammans med pajasen Judas, eller Judas med pungen som han kallas i detta sammanhang eftersom det var han som hade hand om penningpungen. Judas är huvudpersonen i stjärnspelets mer uppsluppna avslutning, med uppgift att locka av husfolket mat och dryck. Han kunde vara så påbyltad att han inte kunde gå, utan fick dras på en kälke.

Julbocken

Öland

Och fadern och sonen de byggde en båt, de
byggde där - på i fem - ton år. Så
la- de de bocken i bå - ten.

- Och fadern och sonen de byggde en båt,
de byggde därpå i femton år.
Så lade de bocken i båten.
- Och fadern och sonen de skulle gå vall,
så hitta de en bock i den långa tall.
Så lade de bocken i båten.
- Och fadern han ladda och sonen han sköt,
så hastigt den bocken åt jorden stöp.
Så lade...
- De höljde på bocken en kappa blå,
det gjorde de för den bocken var grå.
Så lade...
- De höljde på bocken en kappa röd,
det gjorde de för att bocken var död.
Så lade...
- De höljde på bocken en kappa vit,
det gjorde de för att bocken var lik.
Så lade de...
- Och innan den bocken han bliver hemkörd
så kostar det bondens femhundra ök.
Så lade...
- Och innan den bocken han kommer i salt
så kostar det bonden femhundra mark.
Så lade...
- Och bocken han upp och raska sitt skägg,
han slog sitt huvud mot var femte vägg.
Så lade de bocken i båten.

Liggjarvisan

Hälsingland

Judas med pungen, och pungen är tom! Kära alla goda vänner ge
Judas en slant! Kära alla goda vänner ge Judas en slant!

Judas med pungen, och pungen är tom!
 Judas med pungen, och pungen är tom!
 Kära alla goda vänner ge Judas en slant!
 Kära alla goda vänner ge Judas en slant!

Vår stjärna nu ej längre kan stå

Värmland

Vår stjär- na nu ej längre kan stå, nu måste vi be- giva oss
 bort häri - frå. Nu måste vi be- giva oss bort häri - frå.

Vår stjärna nu ej längre kan stå,
 Vår stjärna nu ej längre kan stå.
 Nu måste vi begiva oss bort härifrån!
 Nu måste vi begiva oss bort härifrån!

Farväl och tack, var redelig vän!
 Farväl och tack, var redelig vän!
 När året har förrunnit, så kommer vi igen.
 När året har förrunnit, så kommer vi igen.

Trettondagsvisan

Hälsingland

F C F C G C7 F

I Öster - land där en stjärna uppgick, o - vanligen hon mån - de brin - na. Tre

F C F G C F

vise män efter Guds allvisa skick Gud sände det barnet att fin - na. Från

Bb F Bb F C

Midians land kom de löpare tre, so - m ville den nyfödde konungen se. De

C7 F C F

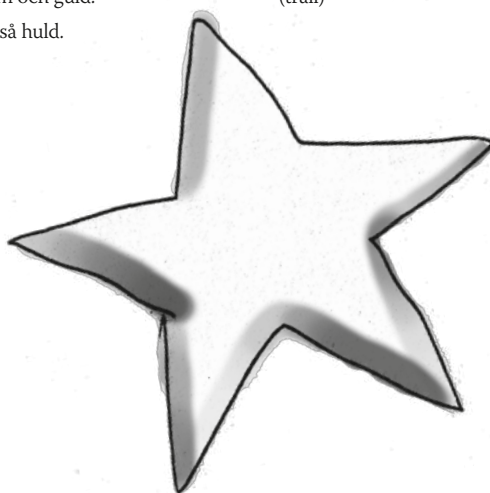
offrade hävor och ä - ra. De offrade rökelse, mirham och guld. Det

C G7 C F Bb C F

heliga barnet var oss så huld. Jesum, vår frälsare kä - ra!

1. I Österland, där en stjärna uppgick,
ovanligen hon mån - de brinna.
Tre vise män efter Guds allvisa skick
Gud sände det barnet att finna.
Från Midians land kom de löpare tre,
Som ville den nyfödde kungen se.
De offrade hävor och ära.
De offrade rökelse mirham och guld.
Det heliga barnet var oss så huld.
Jesum, vår frälsare kära!

2. När konung Herodes fick höra det tal,
att en konung var född till världen,
fick han i sitt hjärta bekymmer och kval
och trakta därefter att mörda.
Men Josef tog barnet och Marie hand
Och flydde sen in i Egyptie land
Ur fattigdom, köld och elände.
(trall)

LUCIA I MODERN TID

Skansen tog upp luciatraditionen 1893 i Bollnässtugan som en gammal tradition värd att bevara. Då framträdde Lucia: "i hvit dräkt med rött florsgehäng öfver bröstet och på hufvudet en krona med sex brinnande ljus. Och åt den som ville tömma en julbägare, skänkte hon med huldt leende uti bägaren", som en tidning rapporterade.

Vid sekelskiftet började folkrörelserna få upp ögonen för Luciaseden, och i takt med detta började den att spridas utanför de västsvenska storbondgårdarna och herresätena.

Det viktigaste incitamentet till det moderna firandet var när Stockholms Dagblad 1927 drog igång en Luciatävling och arrangerade det första offentliga Luciatåget. Lokalpressen var inte sen att följa efter och snart arrangerades Luciaröst-

ningar och Luciatåg runt om i landet. Att utse ortens Lucia genom omröstningar i lokaltidningen är något som håller i sig än idag.

Under åren 1973–1980 kröntes Sveriges Lucia på Skansen, efter omröstning i veckotidningen Året Runt. En stor luciakonsert ägde i många år rum i Globen, där Adolf Fredriks musikklasser, Stockholms musikgymnasium och Stockholms läns blåsarsymfoniker spelade och sjöng. Det luciatåget har bland annat blivit omnämnt i Guinness Rekordbok som världens största med över 1 200 medverkande. Det är tradition på Grand Hôtel i Stockholm att bjuda Nobelpristagarna på ett luciatåg på morgonen den 13 december.

Numera firas Lucia framför allt på skolor och daghem, men även i kyrkor, föreningar och på

många arbetsplatser. Under mindre reglerade former kan barn också gå runt och "lussa" för grannarna, men möjligen är detta en tradition som har tappat mark i förhållande till de nyare (importerade) upptågen kring Halloween.

Andra luciasånger

Förutom Luciasångerna med den italienska melodin finns det flera luciasånger som är värda att nämna. En av dem är *Lucia* (även "Himlen häng-er stjärnsvar"), text av K.G.

Ossiannilsson 1902, musik av Sven Körling. Bara två verser finns kvar. Den handlar dock mer om lusseknektarna än om själva Lucia.

Himlen hänger stjärnsvar och snön ligger blå,
och mörkret är så beckmörkt och stjärnorna så små.
Skumma ligga stigarna där mänskobarnen gå,
och tysta ruva stugorna med snöskägg på.
Då komma väl de hundra, då komma väl de tusen
lusseknektar vandrande kring husen.

De vandra kring med stjärnljus,
de vandra kring med bloss,
med masker och med narrspel, enjublande tross.
De bulta hårt på rutorna så isen går loss,
De buga sig, de bjuda sig till gästning hos oss.
De vandra kring med visor,
som jubla och som tralla,
så backarna och skogarna de skalla.

Vid en tävling 1992 i Lärarnas tidning, där det gällde att få fram mest omtyckta sång i skolan, hamnade den på sjätte plats.

Lucia-visa med text hämtad från en gammal vers från Värmland och tonsatt av Paula Müntzing används mycket ofta i körer. Texten "God morgon mitt herrskap här kommer Lussebrud.." passar förstås bra på Luciamornar och melodin i folklig stil är mycket vacker.

God morgon mitt herrskap,
här kommer Lussebrud,
Hon kommer till Er med stor ära.
Lucian sig påminner att få roa Er en stund,
om hon Er vid hälsan finner i denna morgonstund.
Ständer upp nu, mitt herrskap och ät och må väl,
det fröjdar Lucia av hjärtat!
Hon önskar Eder alla en fröjdefull jul,
från olyckor alla bevare Eder Gud.

En annan mycket populär luciasång är "Lucia" med musik av Carl Bertil Agnestig och text av Johnny Johansson. Första versen lyder:

Så mörk är natten i midvintertid
men se då nalkas Lucia
Hon kommer den goda med ljuset hit
hon kommer med hälsning om julefrid
hon kommer med ljus i sin krona

Vidare används ofta sången *Lucia* av Gunnar Persson. Texten "Se hur Lucia med tusende tärnor fyller vår sal med levande ljus" och vidare "Bländande skön under kronan hon lyser får oss att lyssna och att förstå varför i mörkaste vinter vi hyser ljusets brud. Hon till allas hjärtan når med sin röst, hennes budskap bringar glädje och tröst" är lite gammaldags men passar bra i Sverige under den mörka tiden och används mycket i kyrkors luciatåg. Sången är utgiven 2005 på Gehrman's förlag.

Även Gullan Bornemark har skrivit några Lucia-sånger, de är dock inte så kända. *Lucia* från 1989 med texten "Mörker på jorden, vinter i Norden [...] väntar Lucia med tärnor små". Sångerna är anpassade för de mindre barnen som t ex En liten Lucia med texten "En liten Lucia vill gärna hälsa på [...] i sällskap med tärnor små", även denna från 1989.

Pirjo Andersson har gjort en Luciavisa med rörelser att användas på dagis eller i barnrytmik, *Se nu är Lucia här*.

Se nu är lucia här
(*Handflatorna mot varann på "Luciavis"*)
Ljus i kronan som hon bär
(*Forma händerna till en Luciakrona*)
[...]

Staffansvisan

I vår vanligaste version av Staffansvisan, den med omkvädet "Ingen dager synes än, stjärnorna på himmelen de blänka", är Staffan en orädd ryttare som trotsar både den "fule ulven" och "gamle björnen i sitt bo". En annan melodi som ofta sjungs är Staffan stalledräng med omkvädet "en fröjdefull jul vi får". Sankt Staffans visa från Norrland är en lustigare version med "ira, ira, irallallerara" och "falledudeliga-dullan-dej!"

Övriga sånger i Luciatåget

Stjärngossarna har fått en egen visa av Thord Gummesson, *Stjärngossarnas visa*, en liten påminnelse om de djäknar och lussegubbar som gick ut och tiggde och sjöng.

Stjärnan i vinternatt tindrar så klar
Stjärngossens höga hatt blinkar till svar
Sankta Lucia hedrar med sång
Förr gick man ensam kring, sjöng dagen lång
Sankta Lucia kom med sina ljus
Det var just därför vi slog följe till ditt hus

Pepparkaksgubbarna och gummorna sjunger förstås oftast *Tre pepparkaksgubbar* eller som den också kallas "Vi komma från Pepparkakeland". Men det finns en annan sång som också används och som passar bra just för barn *Lussekatt och pepparkaka* med text och musik av Anna Cederberg-Orreteg, utgiven 1993. Den innehåller både ett rytmiskt parti så att barnen kan vandra in på hälarna som pepparkaksgubbar och även ett melodiöst parti.

Pepparkaksparaden *Idag är det parad ut i köket* (text och musik Borghild Arnér) är en rytmisk pepparkaksvisa som används på många skolor.

God helg!

KOMMENTARER TILL VISORNA

(i bokstavsordning efter textbörjan)

Det lyser en stjärna i Betlehems stad (Medeltida Mariavisa): privat not. Melodin och första versraden härstammar från en uppteckning från Urshults socken i Småland, texten är i övrigt tagen ur en uppteckning från Skultuna bruk i Västmanland (*Sveriges Medeltida Ballader*, band 2, nr 37 E).

Fålen han springer: ur *Visor i Gästrikland*, s 188. Upptecknad vid 1900-talets början i Ockelbo av organisten O.D. Lindwall.

God morgon här inne (Hälsningsvisa): ur *Visor i Gästrikland*, s 189. Efter uppteckning från Hedkarlby, Åsunda. ”Den där visan sjöng vi inne i stugan och så bruka’ dom bju på kaffe och sånt. Sen var’ e te å skyfla i väg te en annan gård.”

God morgon här kär fader vår: ur Julens visor, s 31. Från Närke med värmäländskt ursprung.

Gode morgon, gode morgon (Lussivisa): ur *Visor i Dalarna*, s 34. Upptecknad efter Olla Britta Olsson, Malung.

Gode morgon, gode morgon (Julvisan): ur *Sveriges Medeltida Ballader*, band 2, nr 37 X. Visan upptecknad 1938 av Viktor Svensk efter Gustaf Almkvist, Fasterna socken i Uppland. I textkommentarerna står: ”visan har brukats vid staffanssjungning”.

I Österland där en stjärna uppgick (Trettondagsvisan): ur *Visor och ramsor från Nordanstig*, s 12. Upptecknad efter fiskaren Fabian Eriksson, Rogsta (f 1862). Han hade lärt sig den av sin mor som berättat att detta var en av de sånger sjöngs när ungdomarna under trettondagshelgen utklädda i vita skynten gick i gårdarna och tiggde godsaker och pengar. De bar en roterande stjärna med tre tända ljus placerade på en axel inuti.

Judas med pungen (Tiggarvisan): ur *Visor och ramsor från Nordanstig*, s 13 (jfr ovan). Om denna visas bruk (under 1800-talets förra hälft) berättade Erikssons mor att en av gossarna i det sjungande trettondagsföljet kallades Judas och var så påbyltad att han inte kunde gå, utan fick dras på en kälke. Han hade hand om penningpungen. Man kunde få några slantar, men mest var det bullar, kakor, bröstsocker o dyl. På det insamlade hölls kalas på tjugondagen. Pojkarna var endast 12–15 år gamla men bjöds ofta på brännvin så att de blev fulla.

Och fadern och sonen de byggde en båt (Julbocken): ur *Ölands folkliga visor och melodier genom tiderna*, s 183. En öländsk lek från Leonard Rääfs folkvisesamlingar. Melodin är komponerad av Nils Stålberg på 1940-talet.

Sankt Staffan han rider sina hästar till vanns: ur *Sveriges Medeltida Ballader*, band 2, nr 39 N. Legendballad. Tradition från Vittskövle socken, Skåne, upptecknad på 1910-talet av folkskolläraren Otto John.

Sct Staffu var en liten Stall-dräng (Sct Staffus Wisa): ur *Gotländska visor 1*, 44 c, nr 2:218. Upp-tecknad i Fardhem, Gotland.

Staffan var en fåladräng (Sankt Staffans visa): ur *Nyländska folkvisor 2*, nr 264. Från Lappträsk, Östra Nyland, Finland.

Sul mare luccica (Santa Lucia): ursprungligen italiensk sång, komponerad 1850 av Teodoro Cottrau (1827–1879) som var musikförläggare och kompositör i den neapolitanska, roman-tiska stilen. Sången spreds till många länder, däribland Sverige, där den blev vidare känd kring sekel-skiftet 1900. I takt med det moderna luciafirandets framväxt har det nydiktats ett flertal svenska texter till melodin.

Vår stjärna nu ej längre kan stå: ur *Julens visor*, s 100. Från Värmland. Tack- och farvälvisa använd i trettondagsspel.

Källor för visurvalet

Brodin, Knut: *Julens visor* (Stockholm, 1936)

Lagus, Ernst: *Nyländska folkvisor 2* (Helsingfors, 1893)

Nilsson, Helge: *Visor och ramsor från Nordanstig* (Malung, 1980)

Rosenberg, Susanne: *Visor i Gästrikland* (Gävle, 1994)

Rygert, Göran: *Ölands folkliga visor och melodier genom tiderna* (Lidingö, 1987)

Sveriges Medeltida Ballader, band 2. Legendvisor och Historiska visor. (Stockholm, 1986)

Säve, P A: *Gotländska visor 1* (Uppsala, 1949). Utg. av Erik Noreen och Herbert Gustavson

CD-skivor där en del av visorna ingår

Folk och rackare, *Stjärnhästen* (1990)

Jul i folkton (2005)

Sågskära, *Apelgrå* (2000)

Triakel, *Vintervisor* (2000)

Referenslitteratur i urval

Baehrendtz, Nils Erik m fl (red): *Boken om Skansen*, (Höganäs, 1980)

Celander, Hilding, "Lucia och Lussebrud i Värmland och angränsande landskap", särtryck ur *Svenska kulturbilder*, (Stockholm, 1936)

Celander, Hilding: *Stjärngossarna*, (Stockholm, 1950)

Noterat 5 (Stockholm, 1997)

Strömbäck, Dag, "Kring Staffansvisan", *Om visor och låtar*, (Stockholm, 1960)

YTTERLIGARE MUSIKTIPS

- Hymn till Lucia / musik och textbearbetning: Tina Ahlin – Stockholm: Gehrmans musikförlag, 1995.
- Den glada apan / visor av Pirjo Andersson; illustrationer av Linus Pettersson – Mölndal: Lutfisken, 2000. – CD
- Barnens svenska sångbok/urval och kommentarer: Anders Palm, Johan Stenström – Stockholm: Bonnier, 1999
- Sjung för Guds skull / text och musik: Gullan Bornemark. – Ackompanjemangshäfte – Stockholm: Verbum, 2000
- Ljushuvud: fyra Luciasånger för diskantkör / av Karl-Fredrik Jehrlander – Danderyd: Warner/Chappell Music Scandinavia, cop. 1999
- Lusse-Jul / åtta sånger för diskantkör av Karl-Fredrik Jehrlander – Stockholm: Gehrman, cop. 1991.
- Julens önskesångbok / urval och sammanställning: Gunlis Österberg; musikredaktör: Ari Leskelä. – 1. uppl. – Esbo: Fazer, 1993
- Körjul: Adolf Fredriks omistliga Lucia- och julsånger för diskantkör och blandad kör – Stockholm: Gehrmans musikförlag, 1991
- Müntzing, Paula: Luciavisa (Gammal vers från Värmland), Nordiska musikförlaget
- 19 julsånger / arrangerade för skolkör av Gunlis Österberg och Ola Eriksson – Stockholm: Reuter & Reuter, 1983
- Ljuset i advent: tre visor till Lucia, advent och jul: för kör, SAB / text och musik: Gunnar Persson – Stockholm: Gehrmans musikförlag, 2005.
- Sankt Staffan: Staffansvisa från Skåne / arr. Kjell Oscarsson – Stockholm: Sveriges körförb. 1994.
- Den silvriga barnkammarboken / i urval av Annika Lundeberg och Eva Lundberg – Stockholm: Bonnier Carlsen, 2004. – CD.
- Smått å gott / Olle Widestrand – [Ny utg.] – Gislaved: Sv. skolmusik, cop. 1981 (Falköping: Gummesson) – musiknoter.
- Sånger kring jul: från Lucia till nyår: 16 sånger för solöröst med pianoackompanjemang / av Paula Müntzing m fl – Stockholm: Nordiska musikförl., cop. 1972.
- Våra älskade julsånger & lekar / urval Ingemar Hahne – Danderyd: Notfabriken, 2006.

Samtliga noter finns att låna på Musik- och teaterbiblioteket

Allt material i samband med denna utgåva
finns att ladda ner på musikverket.se

*En julgåva från
Musikverket*

